

## **Fuyu Kırgızcası ve Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman Biçimleri<sup>1</sup>**

Mehmet Ölmez\*  
(İstanbul)

**Abstract:** The Fuyu Kirgiz Language is a Turkic Language that has been spoken until 1980 in a few villages near Fuyu County of Qiqihaer in Manchuria. The native speakers of this language now use either Ölot Mongolian or Chinese. The Fuyu Kirgiz, which is in the same linguistic group of Khakas, possesses four different past tense forms. One of these past tense forms is *-Cıt*, a post clitic still in use Khakas and Tuvanian.

**Key Words:** Siberia, Manchuria, Turkic Languages Fuyu Kirgizs, Past Tense

### **I. Fuyu Kırgızları**

Fuyu Kırgızları, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Mançurya bölgesinde (bugünkü adıyla Heilongjiang 黑龙江省), Harbin'e 160 km. uzaklıkta, Qiqihaer'e trenle 1 saat mesafede bulunan Fuyu (富裕) nahiyesinde, bir kaç köye dağılmış halde yaşarlar. Sayıları, J. Janhunen'in verisiyle 900 kişidir. Yine Janhunen'in 1988 tarihli verisiyle bu dili akıcı olarak konuşup anlayan 70 yaş üzeri olan dokuz kişidir. 50 yaş üstü ise Fuyu Kırgızcasını anlamakla birlikte tam olarak kullanamamaktadır.

<sup>1</sup> V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK, Ankara 2004, c. salonu: 20.09.2004, 14:00 - 14:20'te okunan bildiri.

\* Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Ed. Fak., TDE, molmez@yildiz.edu.tr

Orta yaş kuşağı ise çoğunlukla iki dilli olup yörede baskın olan Oyrat (Ölöt) Moğolcasını bilmektedirler (bak. Janhunen 1989). Benim çalışmam ise *Korean Research Foundation*'nın KRF-2003-072-AL2002 numaralı projesi ile desteklenen bir araştırma gezisine dayanmaktadır. Geziye Türkolog Yong-song Li ve dilbilimci Kim Juwon katılmış olup özellikle Wujiazi (五家子) ve Qijiazi (七家子) köylerinden malzeme derlenmiştir (Eylül 2003).

Güney Sibiry Türk dilleri ile bir çok ortak yönü bulunan Fuyu Kırgızcası ET *d* sesini bugün *z* olarak yaşatan Hakasçaya yakındır. Fuyu Kırgızcası ve Fuyu Kırgızları için Hu Zhenhua 1983, 1991; Tenişev 1966, 1989; Ölmez 2001, Salk 1998'e bakılabilir. Bizim ekibimizin yaptığı çalışma ise yakında yayımlanacaktır (bk. Li, Ölmez, Juwon). Aşağıda Fuyu Kırgızcasını Sibiry Türk dilleri ile kimi yönlerden karşılaştıran bir tablo yer almaktadır:

| Fuyu       | Hak. | SUyg. | Tuv. | Yak. | ET   |
|------------|------|-------|------|------|------|
| aal "köy"  | aal  | ağıl  | aal  | ıal  | ağıl |
| aar "ağır" | aar  | uur   | aar  | ıar  | ağır |
| aas "ağız" | aas  | uus   | aas  | uos  | ağız |

Ölmez 2001: 139

| Fuyu           | Hak.               | SUyg. | Tuv.    | Yak.    |
|----------------|--------------------|-------|---------|---------|
| ahsır at "tay" | ahsır              | azğır | = askır | at_r    |
| azıh "ayak"    | azah "ayak, pençe" | azak  | adak    | atah    |
| bos "vücut"    | pos                | poz   | bot     | ≠ *beye |

Ölmez 2001: 142

| Fuyu                      | Hak.   | SUyg.  | Tuv.      | Yak.   |
|---------------------------|--------|--------|-----------|--------|
| naa "yeni, taze; az önce" | naa    | yañu   | çaa, çaña | saña   |
| naah "çene"               | naah   | yağ-   | çaak      | sıñaah |
| namır "yağmur"            | nañmur | yağmur | = ça's    | samır  |

Ölmez 2001: 144

## II. Fuyu Kırgızcasında “geçmiş”i İfade Eden Biçimler<sup>2</sup>

Fuyu Kırgızcasında dört ayrı geçmiş zaman biçimi ile karşılaşırız. Bu biçimlerin bir kısmı Eski Türkçeden beri Türk dillerinde görülmektedir.

1. *-p + tır /col*: Bu yapı olumlu ve olumsuz olmak üzere iki biçimde görülür:

- min sini gurtaptır* “ben seni gördüm” (33 b)<sup>3</sup>
- sen mini gurtapcol* “sen beni görmedin” (33 b)
- sin mini gurtapcol* “sen beni görmedin” (34 a)
- bıs sirdi gurtaptır* “biz sizi gördük” (34 a)
- sirer bisti gurtapcol* “siz bizi görmediniz” (34 a)
- olor bisti gurtapcol* “onlar bizi görmedi” (34 a)

2. *-gın* ortacı ile: Eski Türkçeden beri hemen hemen çoğu Türk dilinde karşımıza çıkan *-GIn* ortacı burada doğrudan geçmiş zaman biçimi olarak, bilinen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır:

- sin işdip dapgın ba?* “sen işittin mi?” (32 b)
- min burgun curgulgının* “ben bugün yaya geldim” (41 b)
- bıs ujele munda gılgın* “biz üçümüz buraya geldik” (42 b)

3. *-DI*: Orhon Türkçesinden beri iki geçmiş zaman ekinden birisi olan *-DI*, Fuyu Kırgızcasında seyrek de olsa görülmektedir:

- min suggandim* “ben suyu kaynattım” (34 b)
- sin suggandin* “sen su kaynattın” (34 b)
- min dogtim* “ben kalktım” (41 a)

4. *-Cıh*: Fuyu Kırgızcasında yukarıda anılan, yaygın biçimlerin yanı

<sup>2</sup> Eski Türkçeden başlayarak Orta Türkçe ile Çağataycada yaygın olan 1, 2 ve 3 numaralı biçimler üzerinde burada ayrıntılı durulmamıştır.

<sup>3</sup> Buradaki numaralar alan çalışması sırasında tuttuğum notların sayfa numarasını göstermektedir.

sıra, Türk dillerinde seyrek rastlanan, özellikle Güney Sibirya Türk dillerinden Tuvaca ve Hakasçada görülen *-Cıh* ekiyle karşılaşırız. Bu ek, Fuyu Kırgızcasında öteki geçmiş zaman eklerine göre daha yaygındır.

- bıs igele doğışcılıh* “biz ikimiz karşılaştık” (42 b)  
*bıs suggancılıh* (34 b) “biz kaydattık”  
*bu ihua kılçılıh* “bu odaya girdi” (39 b)  
*colğo min iyimi doğırcılıh/doğılçık* “yolda ben annemle karşılaştım”  
*gıgıra ulcılıh* “tavuk öldü”  
*min aştıcılıh min* “ben acıktım” (42 a)  
*min burgun ecē barva(s) nagılçılıh* “Ben bugün babama gidip döndüm” (40 a)  
*min deren nangılçılıh* “ben tarladan döndüm” (40 b)  
*min ecē nagılçılıh* “ben babamdan döndüm” (40 a)  
*min işti dapçık min* “ben işittim” (32 b)  
*min iyimi doğışçılıh* “ben annemle karşılaştım” (33 a)  
*min kılçılıh* “ben girdim” (40 a)  
*min saçılıh min* “ben sattım” (32 b)  
*min sadıg alçılıh min ~ min sadıg alğın/m* “ben satın aldım” (32 a)  
*min/min at minbas/munbıs gılçık min* “ben ata binip geldim” (40 a)  
*sin cürceh* “sen gittin” (38 a)  
*soh ~ suh gānıcılıh* “su kaynadı” (34 b)  
*yılğa calcılıh/carılçılıh/cırlılıh* “çiçek açtı” (36 a)

Fuyu Kırgızcası *-Cıh*, Eski Uygurcada karşımıza çıkan *-yUk* ekinden başka bir şey değildir. Eski Uygurca geçmiş zaman sıfatfiil eki *-yUk* için bak. Nasilov 95 ve ötesi. Eski Türkçede geçmiş zaman sıfatfiil eki *-gmA* yerine, bazen de *-mİş* geçmiş zaman eki yerine kullanılır: *inçip bo nom ärdini ärsär ädgü tetyük ol* “dieses Sūtra ist ‘heilvoll’ genaannt worden” UigWb 345 b; *ädgü tetyük nomlug şazin* “iyi denen öğreti, iyi öğreti, iyi din öğretisi” Suv 164.14; *sakınyuk sän* “düşünmüşsün / du hast gedacht”, *kälyük ol* “gelmiş / er ist ge-

kommen” AtG § 218, PañFrag Anmerkung 47; Erdal’ın da belirttiği gibi -yUk’lu (Erdal: -yOk) biçimler Eski Türk Yazıtları’nda görülmez (GOT s. 22); söz konusu ek için bak. Erdal GOT s. 74 *ögrä[n]yök* “âdet, alışkanlık”, *bulga[n]yok* “karışık, karışmış”, *osa[n]yok*, *sarkı[n]yok*. Erdal bir başka vesile ile bu ekin başındaki y’nin zarf yapan -(y)Xn ekindeki y gibi düşmeyeceğini özellikle vurgular (GOT s. 316, dipnot 513). Erdal’a göre ekin ünlüsü geniştir, dar değildir (GOT s. 240). Kullanıldığı yere göre kimi zaman Türkçe -DUk, kimi zaman da -(I)k ekinin yerine kullanılır: *körtüm körmäyük yerig*, *äšiddim äšidmäyük nomug* “görmediğim yerleri gördüm, duymadığım öğretileri duydum”; *kemi sıyukın tuta üntüm* “gemi kırıklarına (kırık tahta parçalarına) tutunarak çıktım”; Erdal bu örneklerin yanı sıra soyut kavramlar türeten biçimlere de yer verir, bak. GOT s. 300-301. Yine Erdal’a göre Sibiryâ Türk dillerindeki -çIk’lı biçimler Samoyed dillerine de, Kamas diline de geçmiştir (489. dipnot). Budist Uygur metnelerindeki biçimler için bak. GOT s. 266-267; Eski Uygurca metinlerde geçen örnekler bir araya toplandığında *äšidmäyük*, *äšidmäyük*, *ävrlmäyük*, *bışmayuk*, *bışurmayuk*, *bolmayuk*, *bolyuk*, *bulganyuk*, *bulyuk*, *bütürmeyük*, *äñäyük*, *kılmayuk*, *körmäyük*, *körü umayuk*, *ölyük*, *örmäyük*, *tägmäyük*, *tetyük*, *tugyuk*, *tükämäyük*, *tükätyük*, *ünyük*, *yarlıkayuk*, *yıgyuk*, *yortyuk* örneklerini buluruz. Değişik metinlere dayanan bu örneklerin Nasilov ve Erdal’ın çalışmaları çerçevesinde geçtikleri bağlama göre dikkatle inceelenmesi gerekir.

Bugün Hakasçada görülen biçimler için aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

|                                           |                             |
|-------------------------------------------|-----------------------------|
| <i>tastacıhpın</i> “attım, fırlattım”     | <i>satcıhpın</i> “sattım”   |
| <i>tastacıhsın</i> “attın, fırlattın”     | <i>satcıhsın</i> “sattın”   |
| <i>tastacıh</i> “attı, fırlattı”          | <i>satcıh</i> “sattı”       |
| <i>tastacıhpıs</i> “attık, fırlattık”     | <i>satcıhpıs</i> “sattık”   |
| <i>tastacıhsar</i> “attınız, fırlattınız” | <i>satcıhsar</i> “sattınız” |
| <i>tastacıhtar</i> “attılar, fırlattılar” | <i>satcıhtar</i> “sattılar” |

Eski Uygurca *-mAyUk* Hakasçada *-pacih /-pecik* olarak yaşar. Hakasçada *-gan* ve *-dı* eklerinin yanı sıra üçüncü bir geçmiş zaman sıfatfiil eki olarak kullanılan *-CIK*, söz konusu ekleri almış sözcüklere de eklenebilirler: *Haydı sarnadıcihsar, pu suulaahita undup saltırbın* “Nasıl şarkı söylediğini bu gürültüde unutup kalmışım”; *adı paза pozı pray hırolap pargancih* “hem atı hem de kendi çığ (kırığı) olmuş” (*Grammatika Hakasskogo yazıka*, § 218).

Hakasçadaki geçmiş zaman biçimleri için ayrıca bak. Hak.Rus. Slov. Baskakov/İnkijekova 1953, s. 432-432: *ol aalga parbacih* “köye gitmemiş”, *olar kilcikter* “gelmişler”, *tagnıñ üstine sıhçıh* “dağın üstüne çıktık”. Hem Hakasça dilbilgisinde hem de sözlüğün dilbilgisi kısmında Hakasça biçim daima Kırgızca *-çu/-çü* ile karşılaştırılır, ama asla Eski Türkçe ve Tuvaca biçimlerle karşılaştırılmaz.

Hakasça biçimin yanı sıra, ET *-yUk* Tuvacada *-çık/-çik*, *-çuk/-çük* ~ *-juk/-jik* biçimleriyle yaygın olarak kullanılır (İshakov/Pal’mbah § 438-441): *alçık [çop]* “almış”, *alçık be* “aldın mı?”, *kajan kelçik* “ne zaman gelmiş”, *nomçuju* “okumuş”, *barjik be?* “gitmiş mi?”

Aşağıda Tuvaca *al-* “almak”, *bar-* “gitmek”, *kel-* “gelmek” ve *kör-* “görmek” eylemlerinin çekimleri yer alır (İshakov/Pal’mbah s. 377’ye göre):

|                          |                            |
|--------------------------|----------------------------|
| <i>alçık men [çop]</i>   | <i>albajık men [çop]</i>   |
| <i>alçık sen [çop]</i>   | <i>albajık sen [çop]</i>   |
| <i>alçık [çop]</i>       | <i>albajık [çop]</i>       |
| <i>alçık bis [çop]</i>   | <i>albajık bis [çop]</i>   |
| <i>alçık siler [çop]</i> | <i>albajık siler [çop]</i> |
| <i>alçık[tar] [çop]</i>  | <i>albajık[tar] [çop]</i>  |

|                           |                             |
|---------------------------|-----------------------------|
| <i>barjik men [çop]</i>   | <i>barbajık men [çop]</i>   |
| <i>barjik sen [çop]</i>   | <i>barbajık sen [çop]</i>   |
| <i>barjik [çop]</i>       | <i>barbajık [çop]</i>       |
| <i>barjik bis [çop]</i>   | <i>barbajık bis [çop]</i>   |
| <i>barjik siler [çop]</i> | <i>barbajık siler [çop]</i> |
| <i>barjik[tar] [çop]</i>  | <i>barbajık[tar] [çop]</i>  |

|                           |                             |
|---------------------------|-----------------------------|
| <i>kelçik men [çop]</i>   | <i>kelbejik men [çop]</i>   |
| <i>kelçik sen [çop]</i>   | <i>kelbejik sen [çop]</i>   |
| <i>kelçik [çop]</i>       | <i>kelbejik [çop]</i>       |
| <i>kelçik bis [çop]</i>   | <i>kelbejik bis [çop]</i>   |
| <i>kelçik siler [çop]</i> | <i>kelbejik siler [çop]</i> |
| <i>kelçik[ter] [çop]</i>  | <i>kelbejik[ter] [çop]</i>  |

|                           |                             |
|---------------------------|-----------------------------|
| <i>körjük men [çop]</i>   | <i>körbejik men [çop]</i>   |
| <i>körjük sen [çop]</i>   | <i>körbejik sen [çop]</i>   |
| <i>körjük [çop]</i>       | <i>körbejik [çop]</i>       |
| <i>körjük bis [çop]</i>   | <i>körbejik bis [çop]</i>   |
| <i>körjük siler [çop]</i> | <i>körbejik siler [çop]</i> |
| <i>körjük[ter] [çop]</i>  | <i>körbejik[ter] [çop]</i>  |

Tenişev'in editörlüğünde 1988 yılında yayımlanan Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi'nde -*CIk* ekinin işlevi, kökeni ve kullanıldığı dillere (esas olarak Hakasca, Tuvaca ve Tofalarca) yer verilir. En başta da Kırgızca -*çu/-çü* eklerine yer verilir. Ancak ekin Eski Türkçe -*yUk* ile olan ilgisi asla dile getirilmez (bak. Tenişev 1988, 362-367. sayfalar).

## Kaynaklar

- AtG = Gabain, Annemarie von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1974.
- ED = Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- GOT = Erdal, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden – Boston 2004.
- Hak.Rus. Slov. = Baskakov, N. A., A. İ. İnkijekova-Grekul, *Hakassko-russkiy slovar*, Moskva 1953.
- Hu Zhen Hua, “Hēi lóng jiāng Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn”, *Zhōng yāng mín zú xué yuàn xué bào*, 1983: 65-69.

- , “Hēi lóng jiāng shēng Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn”, *Zhōng yāng mǐn zú xué yuàn xué bào*, 1991: 253-263.
- İshakov, F. G., A. A. Pal'mbah, *Grammatika Tuvinskogo yazıka (Fonetika i morfologiya)*, Moskva 1961.
- Janhunen, Juha, “A Sino-Finnish Joint Expedition to the Minority Nationalities of Northern China”, *Journal de la Société finno-ougrienne* 82, 1989: 277-279.
- Li, Yongsōng, Mehmet Ölmez, Kim Juwon, “Some New Identified Words in “Fuyu Kirghiz” (baskıda).
- Nasilov, D. M., “Proşedşeye vremya na -jūk/-juq v drevneuygurskom yazıke i ego refleksi v sovremennih yazıkah”, *Tyurkologičeskiy sbornik*, Moskva 1966: 92-104.
- Ölmez, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. Ankara 1991
- , “Ein weiteres alttürkisches *Pañcatantra*-Fragment”, in: *Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge*, 12, 1993: 179-191 + 2”.
- “Fu-yü Kırgızcası ve Akraları”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 2001: 137-152
- PañFrag: Ölmez 1993.
- Salk, Gundula, Mambet Turdi, *The “Fu-Yu Gırgıs” according to the present-day situation and the legendary past*, Kraków 1998.
- Suv 164.14: Ölmez 1991.
- Tenişev, E. R., “O yazıke kırıgızov uyezda fuyuy (KNR)”, *Voprosı yazıkoznaniya*, 1966, 1: 88-96.
- , (editor) *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Morfologiya*, Moskva 1988.
- , “K voprosu o proishojdenii kırıgızov i ih yazıka”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1989, 4: 3-17.
- UigWb: Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. 1-6. Wiesbaden 1977-1998.

Hayat Atas

hangi sesi karşıladığı açık değildir. Sibiryadaki Türk dillerinde, diğer Türk dillerine oranla Rusçanın etkisi az da olsa bu azımsanacak derecede değil. Metinde sık kullanılan Rusça sözcükler şunlardır: *mu, no, toçno, togda, uşe* (Rusça eşge), *sklad, pokoynik, omeçat, obyazatel'no*, ve diğerleri. Kitabın sonunda kısaltma yapılan eklerin Rusça açıklamaları; Tubalar ve Çalkandulıların kişisel bilgileri yer almaktadır. Türkologlara, üzerinde fazla çalışılmamış olan bir malzemeyi, derli toplu bir şekilde sunan araştırmacıları yaptıkları bu titiz ve değerli çalışmadan dolayı kutluyor, yeni çalışmalarını bekliyoruz.

*Sibirische Studien* 1.1, 2006: 126-128  
*Sibirya İncelemeleri*

L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçigaşeva, *Teleit Ağzı Sözlüğü*, Çevirenler: Şükri Haluk Akalın – Caştegin Turgunbayev, TDK, Ankara 2000, I-X, 134 s.

Çeviri, 1997'de yayımlanan *Teleitçe-Rusça Sözlük'e* dayanmaktadır. Sözlük çevirenlerin önsözü ile başlar. Önsözde Teleitlerin nüfusu, kökenleri konusu, kısa tarihleri ele alınır. Çevirmenler 4000 maddebaşı bulunan sözlüğün adını, hazırlayanların da onayıyla *Teleit Ağzı Sözlüğü* olarak değiştirmişlerdir. Çevirmenlerin bu tasarrufu, Türk dillerinin tasnifi konusyla ilgili olup bu tanımanın dışında bir konudur. Çevirmenler, sözlüğün aslında bulunan çekimli bîçimlerin (örneğin кижинин sözü, *Teaym - Opyç Cöşauk*, 41. sayfa vb.) yerinde olarak maddebaşı olmaması gerektiğini vurgular (*Teleit Ağzı Sözlüğü*, s. VII-VIII). Çevirmenlerin burada Teleitçe için verdikleri ayırt edici ses özelliklerinden *d'* sesini doğrudan Ana Türkçe \**d* sesine değil de Eski Türkçe *y*-sesine bağlamak gerekir düşüncesindeyim, örneğin Çinceden gelen ve Eski Uyğurca üzerinden bir yolla Teleitçeye ulaşan *yau* sözü de burada *d'* - iledir: *d'auy* "kanun, yasa; ört, âdet, töre" (< 攀 yang AIG 382 b). Teleitçenin ve öte-ki Güney Sibirya Türk dillerinin eski verileri elimizde bulunmadığı için bu hazırlayanların önsözü (IX-X) ve sözlük (1-134) izler. Bu kısa tanıtımda çevirimin kimi yönlerini Teleitçenin sözcüklerine kısaca değineceğim. Teleitçede bugün Türkiye Türkçesinde bulunmayan, ancak bazı Ortasasya Türk dillerinde ya da Sibirya Türk dillerinde bulunan, Eski

Türkçenin söz hazinesine ait epeyi sözcük yer alır: *aç* (III) ağ gözülü, cımrı; ağa ağabey; *akırnak* sessiz, yavaş yavaş (krş. *ET akuru, akrun*); *altu altu* kişi (< \**alığu*, krş. *ET ikegü, ügeü* vb.); *amırnak* iyi niyetli, şefkati! (*ET amrak*); *anaarı* oraya (krş. *ET aṇaru, inaru*); *anç-munca* birkaç, biraz, kısa bir zaman (*ET ança munça*); *arba- (I)* büyü yapmak (*ET arva-*); *arbaş* (I) büyü (*ET arviş*); *arğa* yöntem, metot, araç (*ET arka*); *argalı* varlıklı, müreffeh, sırtı pek (*ET arkalıg*); *arı-peri* oraya buraya, ileri geri (krş. *ET inaru beri*); *gayka- galkalamak* (*ET yayka-*); *gün* hakikat, gerçek (*ET gün < Çin*); *d'arik* ışıık (*ET yark*); *d'iş* orman, tayga ormanı (*ET yiş*); *ençü* sükmek (*ET enç, ençü*); *ıçkın- burakmak*, salıvermek (*ET ıçgın-*); *ıyık* kurbalık hayvan (*ET iduk*); *ıy- göndermek* (*ET id-*); *keriş* kavgam, dağış, sövüş (*ET keriş*); *kışen- kösteklemek* (*ET kışen-*); *koyis* böcek; *köjögö* perde (< *köş-ge < köş-*, krş. *ET köş-*, *köşge*); *orin* yer, mahal (*ET orun*); *os- kurtulmak* (*ET oz-*); *öṅ* (II) renk (*öṅ I* de buraya ait! *ET öṅ* "renk"); *pulun* kenar köşe (*ET bulun*); *puursak* yarıdımsever (*ET bağırşak*); *ıap* ırade, iktidar (*ET ıap*); *ıtı* melaz ağacı (*ET ıtı*); *ıyın* sıncap (*ET teyey*); *ıorko* ippek (*ET ıorku*); *ıoş* buz (*ET ıoş*); *ııja-* kösteklemek (*ET ıışa-*); *ık-* dinlemek, ııat etmek (*ET ık-*); *ııç- sönmek* (*ET öç-*); *ıış* hayvan yağı (*ET ıız*); *ııur* sürü (*ET öğür*).

Moğolca ögeler: *arçı* özel olarak hazırlanmış lor peyniri; *abızın* yengeler; *akay* ecdat ata; *alakan* el ayası, el içi (*ET alağa(n)*) 26 b); *geçen* derli toplu, belagat sahibi; *arın* ekonomik (*ET arbi* 50 a); *aymak* muntka, bölge semti; *azıra- beslemek*, yetiştirmek; *çida-* sabretmek, dayanmak; *d'öp* (II) *çıray* yüz, sima; *d'aza-* yapmak; *d'epsi-* donatmak, teçhiz etmek; *ilga-* seçmek tipa tip, tam, uygun; *d'uruk* resim, tablo; *elbek* geniş, enli; *ilga-* seçmek (*ET ilğa-* 406 a-b); *kaalga* kapı; *kaat* kadın; *kebis* halı (*ET 439 b kebis < ET kevis* ED 692 b); *kündülü* saygıdeğer, sayın (*ET kündüle-*); *mak* övgü; *göhrer*, ün; *makta-* övmek; *meke* hile kurmazlık; *nokio* yular; *piç-* yazmak (ve türevleri < Eski Uyğurca); *puru* sug, cınayet; *sayırka-* kibirlemek (Mo. *sayın* ve Genel Türkçe + *rka-*); *süne* hile (*ET sübe* 741 a); *şiden-* dayanmak; *şonkor* şahin; *temdek* işaret, nişan; *tepsi* ağaçtan yapılan tabak, tepsi; *tokio-* durmak; *topçı* düğme; *ııza* yaram, fayda (< Eski Uyğurca); *ııçura-* karşılaştırmak.

Çesti! ara dillerle Teleüçgeye giren Arapça, Farsça ve Çince ögeler de vardır. Arapça ögeler: *abis* papaz; *amnat* borç; *aragı* votka; *kalık* halk millet; *kar* (II) mektup, yazı, belge; *kıymat* pahalı; *mal* hayvanlar, at, Farsça ögeler: *kuday* Tanrı, Huda, Allah; *paa* fiyat, değer; Çince ögeler: *d'ona* halk, toplu; *kanza* küçük boru (*kan* ile başlıyan ve metallerle ilgilili sözcükler de Çin. *gang* "gelik" ile ilgilili olabilir); *küü* ezgi, melodi.

Türkçe ile benzeyen ve benzemeyen birleşik sözcükler: *ağas* d'ilegi "ağas çileği, ahududu" hem sesçe hem de anlamca Türkçe ile tam örtüşür.

Ar-pükten doğa, tabiat; aş-kursak yemek, yiyecek, gıda (krş. Yeni Uygurca vb. aş-kazan "mide"), d'andış kağa (Genel Türkçe yan ve baş); D'aş-Tura Bıysk şehrinin adı (d'aş genç, taze; tura ev = Yeni Şehir ?); d'er silkineri deprem; eki d'üstü iki yüzü, rıyakar; kar d'olu samanyolu; kifi kiyik maymun (ET kişi kişi, insan ve kiyik "yabani hayvan"); kök puur dalak (< ET bağır; öskön d'er vatan (Mo. ös- ve Genel Türkçe yer).

Teletüçgede görülen ikili biçimler: gayka- galkalamak ~ d'ayka- baş sallamak; amrak yanında aynı Eski Türkçe amra- sözünden ön ünlüyle emre- hoşlanmak, sevmek; iyik "kurbanlık hayvan" ve aynı köken iy- "göndermek" (ET iduk ve id-; gıda- sabretmek, dayanmak ~ siden-dayanmak (< Mo. gida-).

Sözlüğün Rusça aslı ve çevirisiyle ilgili kimi kısa notlarım da şöyledir: acın- acımak; korumak (Türkçede acımak eşyazmılı iki ayrı sözcüğü gösterdiği için çeviride yer alan acımak sözü "birisine acımak, merhamet etmek" mi yoksa dönüşlü bir eylem olan "acımak, sızlamak" mıdır açık değildir, bu konularda bak. A. Tietze, *Tarih ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul 2002, 88 b).

adi d'ok I ve II herhalde aynı söz ve bu nedenle de tek madde yapılmadı; angar- "dikkat etmek, izlemek" ile ay "yitici hayvan"; argamd' ile ar-gamd'ila- maddelerinin sırası değişmeli; kadar ve kada; d'as- (I) hedefi vuramamak, iskelemek ile d'as- (III) yanılmak, hata etmek; ezen (II) "selam, merhaba" ve ezen (III) "dirt, esen" sözleri tek maddeye alınmalı.

kemd' üüs arşın (sözcüğün ikinci ögesi d'üüs sözlükte yer almaz); poydon bekâr, benzer söz için krş. Yeni Uygurca boydâk.

Sözlüğün Rusçasında yer alan "арнук мнѣмортнечкое божеество" olarak maddesi "erlik Türk mitolojisinde yer altı âleminin hükümdarı" olarak geçirilir (Teaym - Опыс Сѣзрук, 107. sayfa). 19. yy. Ortodoks misyonerlerin İnci'den Sibirya Türk dillerine yaptıkları çevirilere dayanan Türk mitolojisi üzerinde bir başka vesileyle durmak isterim.

Sibirya Türk dilleri üzerine TDK'nun arka arkaya yayımladığı yaratılış sözlükler ve buradaki özenli çeviri, redaksiyon için yayımcıları kutlarız. Burada yer verilen Eski Türkçe biçimler için bak. AtG = Gabain, Annemarie von, *Altürkische Grammatik*, Leipzig<sup>3</sup> 1974; DTS = Nadel'yayev, V.M. ve diğerleri, *Drevneyurksskiy Slovar*, Leningrad 1969; ED = Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972; Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, 1977-1998. Moğolca için bak. Lessing, F. D., *Mongolian English Dictionary*, Losangeles 1960.